

Архітектурна спадщина Закарпаття під натиском новобуду

Василь Гецько, Василь Нитка

Привабливість історичних міст Закарпаття як складової успіху сучасного туристичного бізнесу – питання багатозначне, проблемне і надзвичайно актуальне. Головне тут – зберегти для сучасника, нащадків і ока мандрівника старовинні замки, дерев'яні церкви, міські споруди минулих віків – ці родинки культури, архітектури і духовності, які прийшли у наше сьогодні з сивої минувшини. Але у вирі турбот, щоденних клопотів і поневірянь у студених хвилях фінансово-еко-

номічної кризи на це увага майже не звертається. А тим більш, не доходять руки як місцевих чиновників, так і центральної влади. Хіба вряди-годи почуємо голос волаючого в пустелі патріота-інтелігента...

Та проблему слід розв'язувати! І вже нині. Особливо це стосується таких старовинних міст, як Ужгород, Мукачеве, Хуст, Берегове, Виноградів...

Нині багато сподівань пов'язують із майбутнім чемпіонатом з футболу "Євро-2012". Адже наша область стане транзитною – саме через неї їхатимуть тисячі вболівальників як до сусіднього Львова, так і до Києва, Харкова й Донецька...

Але не стільки задля подібних голосних подій та зарубіжних гостей, скільки для себе й для наступних поколінь ми повинні дбати про той матеріально-духовний скарб, який передали нам предки. Це ж бо неоціненна спадщина, яку не купити ні за які гроші. Погляньмо на сусідні країни

Хуст. Реформаторська церква (колишній костел Св. Єлизавети. Пам'ятка XIII ст.). <http://travel.ua/>

Католицький костел в Хусті. <http://ru.wikipedia.org>

Панорама Хусту із Замкової гори.
<http://photohunt.org.ua/>

старої мудрої Європи, де цим речам надається не лише велика суспільна увага – там держава оберігає, відновлює і високо цінує своє надбання.

Неозброєним оком видно, що будівлі історичних центрів міст Закарпаття потребують ремонту, а пам'ятки архітектури – реставрації.

На думку фахівців, у Хусті й Виноградіві зодчим слід вдатися до ретроверсій.

Скажемо так: ті глобальні містобудівні процеси, які за часів СРСР відбувалися на сході, в центрі й на півдні України і цілого Союзу, не оминули й своєрідне і в архітектурному плані Закарпаття. Тоді у гонитві за виконанням планів і "економною економікою" усе уподібнювали. За два останні десятиліття такою ж "уподібненістю" зайнялися спочатку якимось хаотично, невпевнено і боязко, а потім дуже організовано новоявлені багатії. І нав-

коло столиці, обласних центрів та інших міст вирости престижні вілли, що врешті сформували милі оку хазяїв і заздрісні для пересічного "маленького українця" цілісні архітектурні комплекси – "царські села".

У той же час чи не скрізь у міських мікрорайонах відбуваються де тихі, а де і досить галасливі міні-революції, в яких меш-

канці багатопверхівок борються з так званим ущільненням. Ті ж ненаситні скоробагачки в кліп ока зводять огорожі, а через день-другий будівельна техніка вже бетонує фундаменти чи то на вчорашньому дитячому майданчику, чи в тихому міжбудинковому скверіку... Земля в містах і без прийняття законів стала дорогим товаром. Тут уже й насправді ніхто не зважає на певні архітектурні приписи. "Урвав" правдами і неправдами діляночку і робить на ній усе, на що вистачає клепки. Але ж і за часів радянських досить віроломно і безповоротно, зате закамурфльовано в рішення міськради, – будь-де могли приглядіти "вдалу місци-

Хуст. Старі будиночки в "чеському кварталі". <http://photohunt.org.ua/> <http://sumno.com/>

Хуст. Кирило-Мефодіївський собор.
Завершення будівництва.
<http://ru.wikipedia.org/>

хові будинки порушили історичну цілісність мережі вулиць і масштаб міста. За квартал, на площі Незалежності, нещодавно збудовано православний храм, який за масштабами став основною домінантою історичної частини Хуста. Варто зауважити, що досвідченому ужгородському архітектору Владиславу Ганзелу вдалося вписати в історичне середовище площі цю величну церкву – і храм вінчає перспективу вулиці...

Раніше, до 1960-х років, домінантами були культові споруди: церква Святої Єлизавети – пам'ятка архітектури XIII ст., яку нещодавно відреставрували, та римсько-католицький костел Вознесіння Господнього XIX ст. на розі площі Корятовича і вулиці Карпатської Січі на тлі дво- і триповерхової забудови. Однак, зведені пізніше п'ятиповерхівки та торгові заклади поблизу центру змінили масштабність і порушили історично сформовану панораму Хуста. Будівля церкви Святої Єлизавети, хоч і розміщена на узвишші, але втратила роль архітектурної домінанти, і вирізняється лише зблизька.

ну" для якогось об'єкту. Ось лише один красномовний приклад: для розміщення чотириповерхової адмінспоруди райкому партії і райвиконкому у місті Хусті було знесено понад десяток старих будівель. Утворилася велика площа, проте зв'язку між старою і новою забудовою не відчувається.

Таку політику нинішні архітектори назвали кризою української містобудівної культури... Звичайно ж, знесене не відреставруєш. Але нове будівництво і перепланування старих будівель повинно проводитися згідно з правилами забудови історичних міст...

До речі, Хуст звикли порівнювати з німецьким Кельном через схожість готичних соборів. Але між кельнським і собором Святої Єлизавети у Хусті існує велика різниця. Вже через рік після забудови навколо собору в Кельні зруйнованих війною старовинних кварталів, яка проводилася в 60-х роках минулого століття, – думка німецьких істориків і архітекторів щодо новобудов стала різко негативною. Так само й наші спеціалісти негативно оцінюють спорудження впритул до хустського собору житлових п'ятиповерхівок, які затуляють вид на храм. Зведені у 80-х роках минулого століття чотириповерхова адмінбудова та житлові п'ятиповер-

Таким чином, у Хусті зодчі повинні об'єднати різностильові та різномасштабні, збудовані у різні часи споруди навколо пішохідної зони на вулиці Карпатської Січі. Стоїть завдання: застосовуючи ретроверсії, а саме характерні обриси для міста

Вулиця у Виноградіві.
<http://oceanvillagesouthampton.com/>

Вид на Виноградів із замку. <http://motorev.org.ua/>

Виноградів. Палац Перені
(кін. XVI – поч. XVII ст.)
<http://photoukraine.com/>

Хуста і нині румунського Сігета (обидва вони до 1919 року входили до складу історичної Мараморощини) на місці знесених малоповерхівок відновити втрачені об'єми будівель і надати центру завершеного вигляду, відтворивши історичну реальність та новий масштаб (від двох до трьох поверхів) із використанням форм та стилів кінця XIX – поч. XX століть.

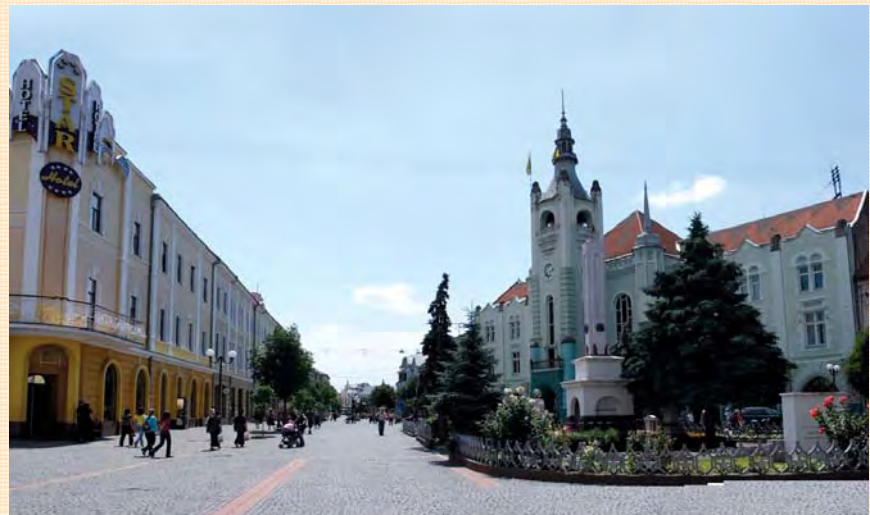
Це досить велика за обсягами робота: і для проєктантів, і для реалізації ідеї – як мінімум, на п'ять років. Однак, у таких випадках поспішати небажано, адже будується це не лише для сучасників, але й для нащадків.

Такий же підхід повинен бути й до ідеї відновлення Хустського замку. Спочатку – проєкт, розроблений реставраторами Львова або Києва, а далі – успішна його реалізація. Лише за такої умови років через 5-10 туристи знайомитимуться не лише з місцями, що, ймовірно, пов'язані з князем Дракулою, а й з історичним центром Хуста – столиці Карпатської України та "чеським кварталом" – пам'яткою містобудування 30-х років минулого століття.

Слід також знайти свій підхід до реставрації середмістя у сусідньому Виноградіві, адже місто славиться не лише гарними винами, благословенним кліматом, а й пам'ятками архітектури минулих століть. Тим паче, що архітектурну забудову історичного центру міста запро-

поновано включити до зводу пам'яток обласного значення.

Тут є декілька пам'яток архітектури національного значення: палац Перені, костел Францисканців з келіями, Вознесенський костел та руїни Угочанського замку, які відіграють

домінуючу роль у рядовій забудові.

Для Виноградова на початку XXI ст. було розроблено програму щодо поліпшення міського середовища, у тому числі історичного ядра міста, яке розташоване між вулицею Миру та вулицею Шевченка й має характер лінзи та виразну повздовжню вісь, на кінцях якої знаходяться домінуючі культові споруди. Одна з них – пам'ятка архітектури – закінчується упорядкованим сквером, інша –

недавно зведеним православним храмом. На місці малоцінних, морально застарілих, невиразних хатин містобудівельною програмою запропоновано периметральну забудову за принципом дво- і триповерхових замкнутих кварталів.

Їхня архітектура мала би підкреслити і покращити об'ємно-просторові вирішення, які існували раніше. У той же час

Мукачеве. Центр міста.
<http://putevki.zp.ua>

Мукачеве. Пам'ятник сажотрусу.
Його прототипом став нині живий, мукачівський сажотрус Бертолон Товт або ж "Берті-бачі".
<http://mukachevo.net/>

нинішні доміанти — культові споруди — і надалі виконуватимуть свою роль, підкреслюючи функцію історичного центру міста. На жаль, для фасадів нових будинків не застосували ретро-версії з використанням доречних форм архітектурних стилів кінця XIX — початку XX ст., хоча відновлені об'єми будівель і надали центру завершеного вигляду. Серед основних постає й питання художньої цінності реконструйованих кварталів та збереження традиційного міського середовища і особливостей тутешньої міської культури.

Хотілося б, аби в інтер'єрах сучасних закладів харчування використовувалися народні мотиви, як це робилося в 1960 -70 рр. у Виноградівському та Берегівському районах архітектором Гомокі — про них знала вся Україна. Це приваблює та надає спорудам особливого, місцевого забарвлення.

Мукачевому завжди був притаманний свій власний стиль... Це карпатське місто відоме як сучасними фестивалями червоного вина, так і старовинним замком "Паланок", численними пам'ятниками — зокрема, святом Кирилу і Методію, будителю Олександрові Духновичу, художникові Михайлу Мункачі, сажотрусу, жак-

Приклад вдалої реконструкції в історичному центрі Мукачевого. 2011 р. Фото авторів.

ливий повені 1998 року, а також міською ратушею, цікавим оздобленням будинків. ..

Варто зауважити, що Мукачеве в середньовічні часи існувало у вигляді шести поселень. Його забудова подібна до німецьких та швейцарських міст, адже розрослося воно на рівному лівому березі річки Латориці. І першими упадають в око високі церковні та монастирські дзвіниці та вежі. У центрі, який слугував цитаделлю, збудовано римо-католицький костел Святого Мартина (вперше згадується у 1333 р.). У XVI ст. північніше угорцями Мукачевого зводиться реформатська церква. На початку XIX ст. русини будують греко-католицьку церкву, а євреї — синагогу.

На сьогодні в Мукачевому взято на облік близько 300 пам'яток історії та культури.

Велика заслуга у збереженні історичного середовища належить колишньому головному

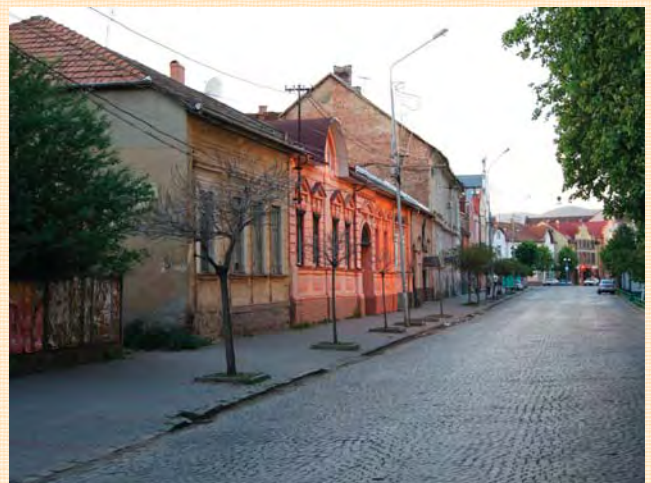

Затишні вулички Мукачевого.

<http://io.ua/>

<http://zaktrevel.com/mukachevo/>

<http://drive2.ru/>

■ червона книга пам'яток

архітекторів міста, заслуженому архітектору України Олександрові Андялоші. На жаль, в останні кілька років прослідковуються непрофесійні втручання в історичний центр — пам'ятку містобудування, що призводить до втрати характерних фасадів історично сформованих кварталів забудов.

За півсотні метрів від ратуші, на пішохідній вулиці Миру, до головного входу в російський драматичний театр прибудовано двоповерховий портал, який відверто дисонує з будівлею, до того ж виходить більш як на три метри за червону лінію забудови.

Позаду драмтеатру, на розі вулиці Грушевського, до історичної двоповерхівки власники магазину "Нумінатор" "приславили" сучасний фасад і почепили рекламу, яка суперечить стилю будівлі і фактично руйнує її сприйняття.

Донедавна ремонтні роботи активно проводилися лише в обласному центрі та у Мукачевому. Але, на жаль, вони не мали пам'яткоохорон-

ного спрямування. Це проявлялося у тому, що хоча й ремонтувалися дахи і фарбувалися фасади, однак, замість старовинних дерев'яних вітрин, дверей, брам на перших поверхах будівель нові власники часто встановлювали пластикові вікна й двері та кричущу, позбавлену смаку, рекламу (у Мукачевому — це по вулиці Пушкіна і на площі Миру). Ці ж тенденції виявилися й у реставраційних роботах на замку "Паланок". У історичній забудові тривало оновлення римо-католицького костелу Святого Мартина. Шкода, що за рішенням єпископа, стара черепиця на даху

замінена на сучасну металочерепицю. А надбудова шостого поверху на вулиці Миру, 17 внесла дисгармонію у масштаб історично сформованої дво- і триповерхової забудови вулиці й порушує панораму міста, що складалася впродовж віків. Потребують тактового ремонту і професійної реставрації історичні будівлі з характером пам'яток по вулиці Миру, Пушкіна і загалом у історичних середмістях Мукачевого й Ужгорода.

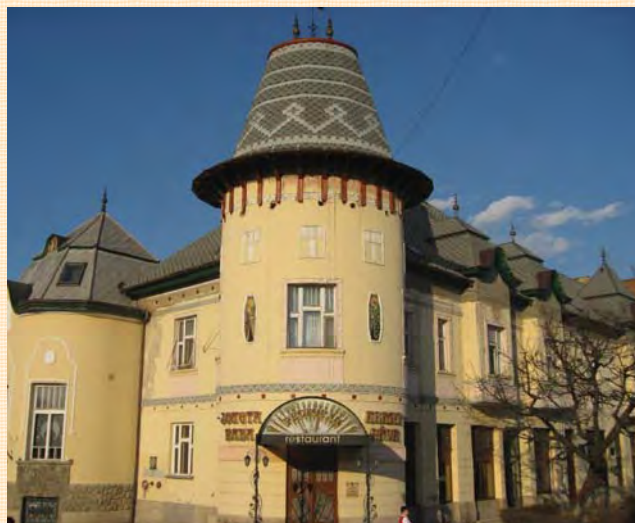
Новітня практика спорудження на місці колишньої одноповерхової забудови 3–4-поверхових торгово-офісних будівель (по вулиці Пушкіна праворуч від пам'ятника О. Духновичу), фасади яких "вдягнуті" в надсучасне оздоблення, геть нехарактерне для історичних міст Європи, руйнує історичний вигляд старовинних закарпатських міст.

Мукачеве. Греко-католицька церква Успіння Пресвятої Богородиці (1859 р.) на розі вул. Пушкіна та вул. І. Федорова. <http://geolocation.ws/>

Берегове. Площа Лайоша Кошута. Найпомітніша будівля міста — Будинок колишнього комітатського суду (1908 р., арх. Ференц Яблонський). <http://panoramio.com/>

Видатний зразок берегівського модерну — колишнє панське казино, а зараз ресторан "Золота пав" (1912 р.). <http://panoramio.com/>

Берегове. Площа героїв. Пам'ятник загиблим радянським воїнам. <http://fistashok.livejournal.com/>

На жаль, подібні новобудови зводяться і в історичній частині Ужгорода, забудовникам якого варто було б взяти за приклад Чернівці.

Існує обґрунтована думка фахівців, що привабливість Ужгорода як туристичного об'єкту (за кількістю пам'яток архітектури) порівняно з Івано-Франківськом та Чернівцями, є вищою.

Питання це давно болить обом авторам. Скільки наших сил, стільки й боремося — один пером, а другий на посаді голови постійної депутатської комісії Ужгородської міської ради з питань будівництва, благоустрою, землекористування та екології (1994–2002 рр.) і головного архітектора області у наступні два роки...

Незважаючи на величезну історико-архітектурну спадщину, яку залишили нам предки, не

відчувається, що в Ужгороді донедавна дбали про її збереження й примноження. Хоча в обласних центрах Прикарпаття й Буковини значно менше історичних пам'яток, а замків і зовсім немає, науково-проектні напрацювання щодо збереження історичної спадщини у них значніші. Ужгород тут відстає майже на десятиліття.

Для руйнації історичного середовища не обов'язково зносити бульдозером пам'ятки або ж старовинну забудову міста.. Кричущий факт: у центрі, на місці млина — пам'ятки промислової архітектури — або ж на ринковій площі Корятовича і Театральній дозволили "встромити" дисонуючі семи- і п'ятиповерхові споруди зі скла і бетону!. Це не лише порушення історично сформова-

ної панорами міста, але й застосування агресивних архітектурних форм. Сучасним "дозволянтам" слід би знати, якої шкоди ними нанесено, адже історичний центр Ужгорода почав формуватися в середні віки!.. Насамперед, поблизу Замкової гори. А композиційна побудова міста складалася впродовж довгих століть, і подібна до таких австрійських міст, як Зальцбург і Грац. Головні споруди міського центру, його архітектурні доміанти — церкви та ратуша — розташувалися на найвищих точках рельєфу. Вони свідчили про матеріальний достаток, слугували основою й символами конфліктуючих соціальних сил, які панували в житті міста: замок — опора феодалної влади; собор — утілення впливу духовенства; ратуша — оплот самоуправління мешканців міста.

Ужгород. Міст через річку Уж. <http://picasaweb.google.com/>

Ужгород. Вид на історичний центр. <http://ukrfoto.net/>

Ці доміанти є зонами високої композиційної активності, вони формували строго центричні силует і панораму.

Комплекс будівель греко-католицького кафедрального собору на західній вершині Замкової гори зведено 1740 року. Римо-католицька церква Святого Юрія споруджена 1766 р. на вул. Волошина, на підйомі, недалеко від собору. Реформаторська церква побудована у 1796 р. на підвищенні площі Жупанатської поруч з ратушею, а Цегольнянська церква 1802 р. відновлена в кінці 90-х років ХХ ст.. Євангелістська зведена на початку ХХ століття поблизу площі Корятовича, єврейська синагога на правому березі Ужа на площі Театральній – у 1904 р., а Покровська церква – на лівому березі Ужа і Православній набережній – у 1930 році.

Цей перелік свідчить про неабияку спадщину, якою володіє місто. Всі вказані споруди є творами мистецтва і мають подвійну цінність: як в матеріально-практичному плані, так і в інформаційно-естетичному.

Науковці Ужгородського національного університету, дослідивши архітектурно-історичну спадщину міста, запропонували надати статус пам'яток місцевого значення ще майже семи десяткам будівель!..

В Європі існує соціальне замовлення на охорону, збереження та реставрацію історичних міст. Адже вони відіграють важливу роль у сфері культурного туризму та у освітньо-виховній державній роботі... Уявіть собі ринкову площу Ужгорода ХVІІІ ст., яка зараз носить назву Корятовича, обвішану біг-бордами і неоновими дошками, які цілком закривають фасади будівель! А рекламне оформлення магазинів на площі Шандора Петєфі... "Адідас" "випинає" чорним фасадом першого поверху, т.зв. корпоративною рекламою, дозволеною лише у нас. (У Львові, на стародавній площі Ринок, жодного рекламного щита немає). Треба шукати вихід! Попереджувати

Ужгородська вулочка. <http://naymantour.com.ua/>

Ужгород. Вул. Капітульна. <http://nord-tramp.livejournal.com/>

власників – адже не кожна людина володіє відповідними знаннями...

Хотілося б сподіватися, що нова міська влада, не тільки прибиратиме "паскудні" малі архітектурні форми, які у людних місцях вузьких вулиць і невеликих площ середмістя заважають пішоходам, а й буде належно фінансувати разом з підприємцями процес збереження історичної спадщини. Вважаємо, що реконструкція старовинних будівель повинна відбуватися на конкурсній основі. Тоді занедбана, але вкрай потрібна справа хоча б зрушить з місця.

Тож станьмо добрими синами славних прадідів!

Коментар до теми

Іван ЛАТКО — голова Закарпатської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури:

– Приємно вже те, що голос творчої інтелігенції щодо збереження історичної спадщини почутий, і практично половина кандидатів на посади міських голів Закарпаття вносили це окремим пунктом до своїх програм. Тож після виборів нові люди стали, до прикладу, очільниками обласного центру і архітектури, а, отже, певною мірою будуть виконуватися наші настанови. Бо ж за останні два десятиліття непрофесійне втручання нової забудови в історичне середовище міст Закарпаття завдало їм більше шкоди, ніж за 45 років будівництва соціалізму.

Насамперед треба продовжувати проектні напрацювання: розробляти детальне планування старовинних міст краю та правила забудови вулиць історичного середовища, які затверджуються сесіями міськрад. Як позитивний приклад збереження архітектури минулого можемо відзначити Берегове. Мукачеве також випереджає Ужгород у підході до збереження предметно-просторового середовища старовинного середмістя.